

Міністерство освіти і науки України
Чернігівський промислово-економічний коледж
Київського національного університету технологій та дизайну

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник директора з НР

_____ С.В.Бондаренко

_____ 20__ р.

Методичні вказівки щодо організації
самостійної роботи студентів
з дисципліни ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
спеціальностей:

022 «Дизайн»

133 «Галузеве машинобудування»

141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка»

151 «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології»

161 «Хімічні технології та інженерія»

071 «Облік і оподаткування»

Уклав

Григор'єва О.І.

Розглянуто на засіданні циклової комісії
гуманітарних та соціально-економічних дисциплін

Протокол №__ від _____ 200__ року

Голова циклової комісії (Л.М. Чубич)

Самостійна робота № 1

Тема: Вступ. Найдавніша історія України

Мета: ознайомити студентів із основними причинами заселення півдня України, сформулювати уявлення про головні процеси, події та етапи розвитку українських земель в найдавніші часи; удосконалювати вміння працювати з мапою, розвивати навички роботи з конспектом, виховувати інтерес до історії.

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Кочовики на території України.
- 2 Антична колонізація Північного Причорномор'я.
- 3 Слов'янські племена.

Література:

- 1 Бойко О.Д. Історія України: Посібник. - К.: "Академія", 2002
- 2 Світлична В.В. Історія України. Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006.

Питання для самоконтролю:

- 1 У чому особливість історичної долі півдня України і чим це можна пояснити?
- 2 Визначте причини заснування і причини загибелі античних колоній у Північному Причорномор'ї.
- 3 Які східнослов'янські племена дали початок українському етносу?

1 Кочовики на території України.

Кіммерійці – перший народ на території України. Кіммерійці – проіранські племена (тобто прийшли з іранського нагір'я). Проживали кіммерійці на північному узбережжі Чорного та Азовського моря (між Дністром та Доном).

Вперше кіммерійці згадуються в «Одіссей» Гомера. Займалися кочовим скотарством (випасали коней).

Кочівники – племена, які не мають постійного житла і пересуваються з одного місця на інше, випасаючи худобу. Основне заняття кочівників – кочове скотарство.

Кіммерійці першими в Україні почали використовували залізні знаряддя праці. Воювали з Урарту, Ассирією, Лідією. У VII ст. до н.е. кіммерійці були витіснені скіфами.

Скіфи VII–III ст. до н.е.

Проіранські племена. Створили на території України державу Велика Скіфія. Займались кочовим скотарством. Проживали на північному узбережжі Чорного та Азовського моря (між Дністром та Доном).

Вперше згадуються Геродотом. Геродот поділяв скіфів на скіфів-кочівників (степовий регіон), царських скіфів (степовий регіон), скіфів-орачів (захід від Дніпра), скіфів-землеробів (Лівобережжя). Скіфи-кочівники мають проіранське походження, скіфи землероби – місцеве українське походження (праслов'яни).

Скіфи утворили повноцінну державу. Воювали з Ассирією, Урарту, Персією. У VI ст. до н.е. скіфи перемогли непереможного перського правителя Дарія I. Велика Скіфія досягла найбільшої могутності у IV ст. до н.е. за часи правління царя Атея.

У III ст. до н.е. скіфи були витіснені сарматами. Частина скіфів залишилася у Криму, де утворила державу Мала Скіфія (столиця – Неаполь-Скіфський). Відомий цар Малої Скіфії – Скілур. Проіснувала Мала Скіфія до III ст. н.е. і занепала під тиском готів (германські племена).

Скіфи створили велику культуру. Особливо цікаві пам'ятки – кургани (поховання царів): Чортомлик, Товста Могила, Куль-Оба, Солоха. Найбільш самобутнім елементом культури є скіфський звіриний стиль, за допомогою якого прикрашалася зброя воїна, ритуальні посудини. Найвідоміша скіфська знахідка – пектораль – золота нагрудна царська прикраса.

Сармати III ст. до н.е. – III ст. н.е.

Проіранські племена, за культурою близькі до скіфів. Проживали на північному узбережжі Чорного та Азовського моря (між Дністром та Доном). Займалися кочовим скотарством. У сарматів були жінки-воїни. Згадуються Полібієм (Пліній). Відомі назви сарматських племен: алани, роксолани.

Сармати були витіснені у III ст. готами та у IV ст. гунами.

Таври V ст. до н.е. – XI ст. н.е.

Таври – корінне населення Криму. Перші згадки про таврів у творах Геродота. Пізніше згадуються у грецьких, римських та візантійських джерелах. Займалися скотарством, землеробством, рибальством, піратством. Мали стосунки зі скіфами, сарматами, греками, візантійцями, готами, гунами, антами, русичами... Зникають після нашествия половців у XI ст.

2 Античні (грецькі, римські) міста-держави в Північному Причорномор'ї VII ст. до н.е. – IV ст. н.е.

Грецькі поняття для засвоєння:

Понт Евксінській – Чорне море

Меотиди – Азовське море

Борисфен – ріка Дніпро

Танаїс – ріка Дон

Тіра – ріка Дністер

Істр – ріка Дунай

Пората – ріка Прут

Гіпаніс – ріка Південний Буг

Поліс – місто-держава

Колонія – поселення переселенців з іншої країни

Метрополія – поліс стосовно заснованих ним в інших землях поселень (колоній)

Колонізація – переселення, освоєння нових земель

Грецькі міста-держави на території Північного Причорномор'я з'являються в результаті Великої грецької колонізації. Найперше грецьке місто на території України – Борисфеніда. Найвідоміші міста-держави на території України: Феодосія, Херсонес (біля сучасного Севастополя), Ольвія (Дніпро-Бузький лиман, біля Миколаїва), Кіркінікіда (Євпаторія), Пантікапей (Керч), Тіра (Белгород-Дністровський)... Греки привезли традиційний для себе спосіб життя і культуру на українські землі. Займалися торгівлею, землеробством, осілим скотарством, ремеслом. В основному були республіками. Жили в полісах (містах-державах).

У V ст. до н. е. греками на Таманському та Керченському півостровах було засноване Боспорське царство (столиця м. Пантікапей). У 107 р. до н.е. в Боспорському царстві відбулося повстання рабів, яке очолив Савмак.

У I ст. до н.е. Боспорське царство та інші грецькі поліси потрапили в залежність від Римської держави. Починається римський період в історії античних міст-держав на території України.

У III-IV ст. античні міста-держави Північного Причорномор'я занепадають під тиском готів та гунів. З античних міст України зберігся лише Херсонес, який потрапив у залежність від Візантійської імперії.

Готи II – IV ст.

Готи – германські племена. У II ст. н.е. готи з'явилися у Північному Причорномор'ї, витіснили частину сарматів за Дон, зруйнували міста Ольвію, Тіру, Танаїс, захопили Крим. Уцілів лише Херсонес.

У III ст. на території України готи створили державу Рейхготланд. Найбільшої могутності вона досягла за часів правління готського вождя («рекса», «конунга») Германаріха (IV ст.) та його наступника Вінтарія (IV ст.). В IV ст. готи прийняли християнство.

Готам доводилось вести постійні війни зі слов'янами – антами. В 375 році Вінтарію вдалося підкорити антів, знищивши їхніх вождів, але це було ненадовго. У 376 році гуни об'єдналися з антами і розбили готів.

Гуни IV–V ст.

Гуни – кочові тюркомовні азійські племена, що з'явилися в Українських степах у IV ст.

Покорив аланів, вони перемогли готів й антів, зайняли простір між Доном і Карпатами. В V ст. вони перемістилися в Панонію (Угорщина).

Гуни підкорили антів, змусивши їх брати участь у походах на Візантійську імперію. В середині V ст. після поразки від римлян в битві на Каталаунських полях гунська держава розпалась.

Із вторгненням гунів у Європу починається Велике переселення народів.

Велике переселення народів – це масовий рух племен і народів.

3 Східні слов'яни

Проблема походження слов'ян є предметом жвавих дискусій. Є кілька концепцій, з яких найпоширеніша така: витоки слов'янської історії сягають щонайменше II тис. до н. е. У цей час праслов'янські племена виділилися з індоєвропейської спільноти (тшинецька, комарівська, білогрудівська археологічні культури).

Протягом довгого шляху становлення слов'яни пройшли кілька етапів, з яких переломним був період III ст. до н. е. – II ст. н. е., коли в правобережному лісостеповому Подніпров'ї на базі культур скіфського часу виникла зарубенецька культура, спільна для всього слов'янства рубежу нашої ери. У цей час слов'янство було осілим землеробським населенням з розвиненими ремеслами, ювелірною справою і торгівлею. Основні складові частини культури зарубенецьких племен були тим ґрунтом, на якому відбувався подальший історичний розвиток східнослов'янських племен.

Археологічні матеріали дають підстави стверджувати, що на території лісостепової Правобережної України не було змін етнічного складу населення щонайменше з XIII–XII ст. до н. е. до перших століть нашої ери, коли в писемних джерелах згадується назва цього населення — венеди. Венеди залишилися основним населенням і в пізніші часи, до середини I тис. н. е., коли поруч з ними з'явилися анти і склавіни — дві групи слов'янського населення, які на той час виділилися з венедів.

Загальнослов'янську назву венедів дослідники вважають характерною для ранньої доби слов'янської спільності, тобто до часу розмежування слов'ян на західних, південних і східних (венедів, склавінів та антів), що відбулося у IV–VI ст. У II ст. н. е. германські племена готів з південного побережжя Балтики рушили на південь. Пройшовши через територію балтів (предків литовців, латвійців, прусів) і слов'ян, готи осіли у Північному Причорномор'ї

(III ст.). Цей похід германців остаточно розділив слов'ян на східних та західних. Усі слов'яни досі називають германців "німцями", тобто "німими", такими, що говорять на незрозумілій мові. Напевно, тоді, у III ст., на протигагу "німцям" і з'явилась сама назва "словени" -слов'яни, тобто люди, що володіють словом, членороздільною мовою. Слов'яни багато перейняли у войовничих германців. Перш за все зброю та її назви: меч, шолом, щит, а також термін князь та ін.

Готський історик Йордан писав, що творець держави готів Германаріх (загинув у 375 р.), рушив свої війська на венетів і підпорядкував собі цей численний, але погано озброєний народ. Від венетів, за словами Йордана, який жив у VI ст., пішли анти і склавіни (слов'яни). Зокрема, Йордан повідомляє: "...починаючи від місця народження Вістули (Вісли), на безмежних просторах розташувалося багатолюдне плем'я венетів. Хоч їхні найменування тепер змінюються відповідно до різних років і місцевостей, все ж переважно вони називаються склавінами й антами... Ці венети походять від одного кореня й сьогодні відомі під трьома іменами: венетів, антів, склавівнів".

Слід зауважити, що слов'яни себе не називали ні венетами, ні антами. І назви ці не слов'янські. Анти — слово найімовірніше іранського (сарматського) походження. Воно означає - "ті, що живуть скраю (на межі)", тобто слов'яни, найближчі до степу.

Зіставивши повідомлення Йордана, візантійських джерел і дані археології, учені роблять висновок, що венеди (праслов'яни) поділились на західних (склавівнів) і східних (антів) слов'ян.

Після розгрому готів у IV ст. прибульцями зі сходу — Гунами - слов'яни розселилися до Дунаю і далі на захід. Тут вони зіткнулись з Візантійською імперією. З того часу (середина I тис. н. е.) повідомлення про слов'ян починають часто траплятись у візантійських документах.

Основним заняттям слов'ян було землеробство. Найдавнішим способом вирощування зернових культур у лісовій зоні було підсічне землеробство. Селяни спалювали повалені вітром на окремих ділянках лісу сухі дерева і таким чином проводили підготовку землі під посіви. Згодом — спалювали дерева, спеціально зрубані сокирою. Нерідко перед вирубуванням лісу дерева підсікали, щоб вони швидше висихали у вертикальному стані. Тоді — валили і спалювали. Попіл був добривом, він же розпушував ґрунт. Після трьох років використання виснажену землю залишали й освоювали нову ділянку.

У лісостеповій зоні слов'яни мали постійні місця проживання. Селилися вони на берегах річок, де були гарні луки і добрі ґрунти для обробітку. Ранні слов'яни використовували тут перелогову систему обробітку ґрунтів. Поле оброблялося і засівалося до того часу, поки ці землі давали хороші врожаї. Коли ж врожаї падали, поле залишалося для "відпочинку", а використовувалося інше. У той час вільних земель було багато і слов'яни мали завжди добрі врожаї. Вирощували слов'яни пшеницю, просо і ячмінь. Археологічні знахідки того часу говорять нам, що слов'яни користувалися-

досить добрими знаряддями праці, зокрема, у них вже був залізний серп, мотики, кістяні і дерев'яні сохи з металевими наконечниками.

Слов'яни займалися також скотарством. Вони вирощували велику рогату худобу, коней, свиней. Слов'яни полювали на хутрових звірів, хутра були цінним товаром. А ще вони займалися рибальством, бортництвом (примітивним бджолярством), у лісах збирали гриби і ягоди.

У слов'ян було розвинене ремесло. Найбільше було поширене ковальство, залізоробне ремесло, гончарство, прядіння, чинбарство і ткацтво.

Свої житла слов'яни споруджували в основному з дерева, заглиблювали їх наполовину в землю. Такі будинки були більш надійними й теплими. Посередині хати розташовувалися печі — для обігрівання житла і приготування їжі. Печі були без димарів, палили "по-чорному", дим виходив через отвори у даху. Печі у житлах відрізняють слов'янські поселення від їхніх північних сусідів — угро-фіннів і південних степових кочовиків. У них посеред житла було відкрите вогнище, над яким підвішували казан. Недалеко від будинку обов'язково споруджувалася яма-льох, де слов'яни зберігали зерно та інші продукти.

Слов'яни жили первісною сусідською общиною. Існували великі патріархальні сім'ї, в яких жили родичі декількох поколінь. Вони вели спільне господарство, володіли окремими господарськими будівлями, житлами, навіть невеликими поселеннями. Общини родичів жили в близьких поселеннях, що називалися "гніздами". Група таких "гнізд" об'єднувалася у плем'я. Пізніше такі племена починають об'єднуватися в союзи племен.

Давні слов'яни мали релігійні вірування. їхня релігія називається язичництво. Слов'яни обожнювали незрозумілі їм сили природи. Вони мали свій поховальний обряд, в основу якого була покладена віра у потойбічне життя. Померлих спалювали і ховали у спеціальних ямах. У могили клали речі померлого, знаряддя праці, посуд, їжу, інколи зброю.

Крім цього, у давніх слов'ян існувала віра у різних духів.

Найдавніші писемні повідомлення про вірування слов'ян належать візантійському історичу VI ст. Прокопію Кесарійському. Він писав, що слов'яни вважають "володарем усього" одного з богів — творця блискавок (Перуна). Йому приносять у жертву биків та інших тварин. Слов'яни поклоняються також рікам, німфам та іншим божествам, складають їм жертви і під час жертвоприношень ворожать. Німфи в античній міфології — духи природи (джерел, гір та ін.). Отже, слов'яни, окрім вищих богів, які уособлювали сили природи (грим, блискавку, вітер та ін.), поклонялись і духам (німфам). Крім Перуна, до нас дійшли такі назви слов'янських богів: Велес, Даждьбог, Стрибог, Род, Макот та ін. Місця поклоніння богам називаються капища, де встановлювались ідоли певних богів. (До наших днів зберігся Збручанський ідол).

Починаючи з VI ст., кількість писемних відомостей про східних слов'ян збільшується. Візантійські автори характеризують слов'ян як численний народ, що має вплив на історичні події Південної та Південно-Східної Європи. Слов'ян вони подають під трьома назвами: венеди (або венети), анти,

склавши. Маврикій Стратег пише, що анти живуть у лісах і болотах. Тобто їхні поселення сягають до Полісся, умови якого відповідають цій характеристиці.

За Йорданом, анти займали землі між Дніпром та Дністром, а склавіни — від Дністра на захід. Археологи ототожнюють анти з черняхівською культурою.

Найвищої могутності анти досягають у першій половині V! ст., коли ведуть загалом переможні війни з Візантією в Придунав'ї та на Балканах. У цей час в анти відбувається інтенсивний розпад родоплемінних відносин. Суспільно-політичний лад анти — так само, як і всіх слов'ян, — греки називали демократією. "Ці племена, слов'яни і анти, — писав у VI ст. візантійський історик П. Кесарійський, — не підлягають одній людині, а з давніх-давен живуть у демократії: тому про все, що для них корисне чи шкідливе, вони міркують спільно".

У 60-х роках VI ст. анти зазнали поразки від кочівників-авар. Остання згадка про них у письмових джерелах стосується подій 602 р. За припущенням істориків, анти іноземних джерел — це поляни давньоруських літописів, яких потім називатимуть русами. Визначний український історик М. Грушевський обґрунтував погляд на анти як на безпосередніх предків давніх русів та через них — українців. Загалом, держава анти проіснувала три століття (кінець IV — початок VIII ст.).

Археологічні дослідження показують, що у V-VI ст. н. «. у лісостеповій зоні України найбільш поширені слов'янські поселення. У цей час розпочинаються процеси великого розселення слов'ян. Із межиріччя Дніпра і Дністра вони просуваються в придунайські землі і там діляться на дві групи. Одна йде на південь, на Балканський півострів, інша — вздовж течії Дунаю. У колишній Югославії відомі сотні відповідників географічним назвам України: Житомир, Малин, Болярка, Бараші, Радичі тощо. Там є один Київ, два Київці, п'ять поселень з назвою Києво. Ці назви пов'язані з переселенням на Балкани слов'янського населення з території України.

Слов'яни лівобережжя України поступово заселяють нові землі на півночі і на північному сході, до цього зайняті бал-тами й угро-фіннами.

На великій території — від Карпат до верхів'я Волги — формуються східнослов'янські племена й племінні об'єднання. Ці нові утворення, на відміну від попередніх — склавінів і анти, включають у себе вже 15 різних племінних груп.

Ключові дати

II тис. до н. е. — виділення праслов'янських племен з індоєвропейської спільності

III—IV ст. - Гатська держава у Північному Причорномор'ї

IV ст. - вторгнення гунів у причорноморські степи

VI ст. - Антське царство .

602 р. - остання згадка в письмових джерелах про анти

Самостійна робота № 2

Тема: Утворення і розвиток ранньофеодальної держави Київська Русь

Мета: вдосконалити знання з політичного та соціального розвитку Київської Русі, розвивати навички читати історичну карту і працювати з нею, кваліфіковано аналізувати складні історичні процеси, сприяти формуванню історичної пам'яті, пов'язаної з державними традиціями в Україні.

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Політичний устрій Київської Русі.
- 2 Соціальний розвиток Київської Русі.
- 3 Золота Орда та Київська Русь.

Література:

- 1 Бойко О.Д. Історія України: Посібник. - К.: "Академія", 2002
- 2 Світлична В.В. Історія України. Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006.

Питання для самоконтролю:

- 1 Визначте основні характеристики політичного устрою Київської Русі.
- 2 Назвіть основні класи та соціальні прошарки Київської Русі.

1 Політичний та соціальний устрій

За політичним устроєм Київська Русь була ранньофеодальною державою з монархічною формою правління. На етапі формування держави зберігалися риси військової демократії, коли князь виступає скоріше воєначальником, ніж державним діячем, а дружина виконує функції радників. Поступово влада все більше зосереджується в руках правлячої особи, на рішення князя впливає вже не вся дружина, а лише частина старих дружинників та бояри (верхівка племінної аристократії). За часів централізації діяли три органи політичної влади – князь, боярська рада та віче (народні збори дорослого чоловічого населення). Влада князя спиралася на військову підтримку дружини та ідеологічний авторитет церкви.

Формування феодальних відносин йшло від державних форм до сеньйоральних. У IX ст. князь зі своєю дружиною експлуатує все вільне населення шляхом збирання данини. Зібравши в своїх руках великі земельні фонди, у X-XI ст. князі починають наділяти своїх дружинників та бояр землею за вірну службу. Виникає бенефіціарна форма феодального землеволодіння, що не передбачає передачу землі у спадок. Лише подальше ослаблення князівської влади дозволить поширитися вотчині – спадковому володінню, що могло вільно відчужуватися.

Феодалізація суспільства вела до розшарування як панівної верстви (основні категорії – князі, бояри, дружинники), так і залежного населення, серед якого виділяються окремі верстви: смерди (вільні селяни), закупы (кабала за грошову позику), рядовичі (відробітки за частку продукції), челядь (працювали на феодала), холопи (перебували у повній власності феодала).

Сільське господарство залишалося провідною галуззю економіки Київської Русі. Постійно йшов пошук нових технологій обробки землі, вдосконалювались знаряддя праці. Допоміжну роль відігравали приселене скотарство, бджільництво, мисливство, рибальство.

Серед ремісників були сільські, вотчинні та міські. Найбільш поширеними ремеслами стають залізоробне, ювелірне, гончарне, ткацьке. Розвитку ремісництва сприяло зростання міст та активні торгівельні відносини. Останні впливали також на становлення грошової системи. За часів Володимира Великого почали карбувати перші руські монети – золотники і срібляники.

Розквіт Давньоруської держави яскраво позначився на зростанні кількості міст. Якщо у IX-X ст. літописи згадують 20 міст, то у XI ст. налічується вже 32 міста, а ще через століття – понад 100. Тож зрозуміло, чому варяги називали Русь “Гардаріки” – країна міст.

2 Золота Орда

Історія народження і загибелі Золотої Орди дуже показова: вона доводить, що держава, побудована на одному тільки насильстві, не може проіснувати довго. Саме тому будь імперії (а Золота Орда при її величезних

завойованих територіях і найпотужніших збройних формуваннях представляла собою деяку подобу імперії) зрештою приречена на загибель в болісній агонії.

Монголотатарское феодальну державу (Улус Джучі по-монгольські) було засноване на початку 40-х рр. XIII в. ханом Батиєм, онуком Чингісхана. До складу Золотої Орди входили Західна Сибір, Північний Хорезм, Волзька Булгарія, Північний Кавказ, Крим, Кіпчакской степ від Іртиша до Дунаю. З першої половини XIV ст. столицею став Сарай-Берке (територія нинішньої Волгоградської області). Правда, спочатку Улус Джучі перебував у підпорядкуванні Великого монгольського хана, але з часом ханства брата Батия Берке в 1255-1266 рр. Золота Орда стала повністю незалежною державою.

Але звідки така назва – Золота Орда? Справа в тому, що великоханській намет був позолочений, а це справляло на гостей хана незабутнє враження. Побудований потім в столиці орди ханський палац також позолотили – звідси і з'явилося в назві цієї держави прикметник «золота». Крім того, можна припустити, що золотий її ще назвали й тому, що незліченна кількість золота та інших багатств було награвовано монгольськими ханами в завойованих ними країнах.

Влада хана була необмеженою. В оточенні володаря, крім членів його будинку (синів, братів, племінників) були великі представники золотоординської знаті – біжи (нойони). Державними справами керував бекляре – бек (князь над князями), окремими галузями – візира. У міста і волості розсилали даруги, головним обов'язком яких був збір податків і податків. Поряд в Даруга туди ж призначалися і воєначальники – бескакі. Державний устрій носило напіввійськовий характер. Найбільш важливі посади займали члени правлячої династії, царевичі (оглани), володіли долями в Золотій Орді і стояли на чолі війська. З середовища перегонів (нойнов) і тарханів виходили основні командні кадри війська: тисячники, сотники, а також бакаули – чиновники, що віддали розподілом військового змісту та видобутку.

Територія Золотої Орди була розташована дуже зручно: саме тут пролягала головна магістраль караванної торгівлі, звідси найближче було дістатися в інші монгольські держави. Тут знаходилося перетин торгових шляхів з Волзької Булгарії, Західної Європи, Криму, Індії, Єгипту, Середньої Азії, Кавказу. Саме сюди з'їжджалися купці з різних країн зі своїми товарами, що вельми заохочувалося ординськими ханами. На берегах Волги, Яїка (Урал), в Криму та інших прилеглих територіях активно будувалися нові міста.

Городище біля села селітрених, що залишився від першої столиці Золотої Орди, міста Сарай-Бату, вражає своїми розмірами. Розкинувшись на декількох пагорбах, воно тягнеться по лівому березі Ахтуби більш ніж на 15 км. Місто було засноване між 1242 і 1254 рр. і виріс дуже швидко. На початку XV ст. це була столиця з суцільними рядами будинків, мечетями (з яких 13 були соборні), з палацами, стіни яких були прикрашені мозаїчними

візерунками, з басейнами, з великими ринками і складськими приміщеннями. На самому пагорбі на березі Ахтуби велично височів ханський палац. Згідно з легендою палац хана як зсередини, так і зовні був прикрашений золотом. На місці цього городища і по сьогоднішній день археологи знаходять кахлі з яскравими східним орнаментом, монети XIII-XIV ст., Керамічні черепки, ливарні, ювелірні вироби.

Населення Сарая являло собою строкату суміш самих різних народностей і вірувань. Завойовники-монголи ніде не становили більшості населення. Вони розчинилися в масі підкорених народів, головним чином тюркського походження. Самим же важливим було те, що культурна смуга на Нижній Волзі знаходилася так близько до степу, що осіле і кочове господарство тут легко поєднувалися.

Основним населенням міст і степів залишалися половці. У степу також діяв феодальний закон: вся земля належала феодалові, якому підпорядковувалися рядові кочівники.

Після завоювань, що супроводжувалися величезними руйнуваннями і людськими жертвами, наступної основною метою завойовників стало пограбування поневолених народів. Це досягалося шляхом жорстоких поборів. Так, землі, що перебували у васальній залежності від Золотої Орди (наприклад, Русь), платили данину, збір якої часто супроводжувався грабівницькими набігами. А на землях самої Орди селяни-хлібороби («сабанчи») платили «калган», т. Е. Податок з оброблених ними ділянок, збір з виноградників, а при штучному зрошенні – з ариків. Платили вони також надзвичайні податки (при виникненні у монголів чергових загарбницьких воєн), а також збори на користь посадових осіб. Крім того, вони несли дорожню, бруківку, повинності і т. Д. Тяжкість оподаткування посилювалася ще й тим, що в Золотій Орді була поширена відкупна система збору податків, у зв'язку з чим відбувалися масові зловживання з боку відкупників, які ніколи не забували про свій вигоді. Поширенню ремісничого виробництва в містах Золотої Орди завойовники були зобов'язані місцевому населенню. Після штурму чергового міста монголи, перш ніж знищити частину населення або викрасти найбільш міцних фізично в рабство, виробляли відбір народних умільців, яких залишали при собі. Так що завойовники шукали серед аборигенів не «золоті душі» або «золоті уми», а «золоті руки», плодами творчості яких згодом і користувалися.

Однак смути, боротьба за владу не минула і це, здавалося б, таке могутнє держава. А так як у хана Джучі, крім Батия, було ще 13 синів, то після смерті старшого сина, а потім і його брата Берке, при яких ще дотримувалося старшинство і повага до традицій, серед монгольських царевичів почалися чвари через першості в Золотій Орді . А так як державний устрій цього Держосвіти було найпримітивнішим, то його єдність досі трималося тільки на системі одноосібного і жорстокого терору на підкорених територіях. Тільки за хана Узбека, який правив до 1342, смута припинилася і почався розквіт Золотої Орди, яка на той час вершини своєї військової могутності та тривав ще п'ятнадцять років при ханові Джанібек.

Однак після вбивства Джанібека, з 1357 по 1380 рр., Т. Е. За 23 м, на золотоординське престолі змінилося 25 ханів!

У XV в. Золота Орда розпалася на Сибірське, Казанське, Кримське, Астраханське та інші ханства, а також на Ногайську і Велику Орду.

Самостійна робота № 3

Тема: Українські землі під владою Литви і Польщі (XIV- пер. пол. XVII ст.)

Мета: ознайомити студентів зі становищем українських земель, розглянути причини виникнення українського козацтва та його роль в українській історії, розглянути розгортання визвольного руху в Україні в кін. XIV-пер.пол. XVII ст.); розвивати навички аналізу, кмітливості при узагальненні й виокремленні певної характерності історичного процесу і явища, сприяти формуванню національної свідомості студентів.

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Виникнення українського козацтва. Запорізька Січ.
- 2 Визвольний рух в Україні уXVI – першій пол. XVII ст.

Література:

- 1 Бойко О.Д. Історія України: Посібник. - К.: "Академія", 2002
- 2 Світлична В.В.Історія України. Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006.

Питання для самоконтролю:

- 1 Визначте причини, які привели до виникнення українського козацтва.
- 2 Чому Запорізьку Січ називають козацької республікою?
- 3 Визначте причини дати та ватажків козацько-селянських повстань.

Зародження козацтва

В умовах антифеодальної боротьби, протесту проти соціального і національно-релігійного гніту у XV–XVI ст. на півдні України зароджувалося козацтво, яке протягом багатьох століть виступало головною силою в антифеодальній і національно-визвольній боротьбі.

Козак — це вільна людина, незалежний озброєний воїн. Слово «козак» згадується у монгольській хроніці XIII ст. Наприкінці XV ст. про козаків згадується у дипломатичних листах між Росією, Польщею, Туреччиною, Кримом та іншими державами.

Основними причинами виникнення козацтва було: посилення феодально-кріпосницького і національно-релігійного гніту з боку Литви і Польщі, необхідність захисту своїх земель від постійних нападів султанської Туреччини і Кримського ханства. Рятуючись від гніту, селяни, населення міст тікали в незаселені степові землі Подніпров'я і Побужжя.

Відчуваючи постійну загрозу нападів татар і турків (через степи проходили татарські шляхи — Чорний, Кучманський, Муравський та ін.), козаки займалися «уходництвом» — рибальством, мисливством, бджільництвом, землеробством та різними ремеслами.

Значна кількість козаків зосереджувалася біля великих міст-замків: Канева, Черкас, Корсуня, Брацлава та ін. Життя в прикордонних із татарами районах вимагало від кожного козака завжди мати при собі зброю і бути готовим його за необхідності застосувати.

Козаки, займаючись «уходництвом», захищаючи свої землі, часто й самі нападали на турецькі і татарські обози, здійснювали успішні походи в Туреччину. Так вони оволоділи військовим мистецтвом, поповнювали своє військове і господарське майно (зброя, одяг, коні, вівці та ін.). Пізніше в козаків з'являються елементи військової організації: формування окремих загонів, обрання отамана.

Основна маса тих, хто йшов у козаки, — українські селяни і міське населення. Але козакувати часто йшла і дрібна шляхта, що тікала від гніту великих магнатів. Серед українських козаків було багато росіян, поляків, литовців.

Козацтво було явищем, притаманним не тільки Україні. Майже одночасно з українським козацтвом сформувалося й російське козацтво на Дону.

Від початків формування козацьких загонів поміж козаків не було повної рівності. Основна їх маса («голота», «сірома») батракувала у заможніших козаків — «дуків», які володіли великими земельними наділами, отарами овець, коней. Влада поступово зосереджувалася у руках заможного козацтва.

Освоєння козаками земель Придніпров'я швидко привернуло увагу і українських та польських магнатів. У першій половині XVI ст. на володіння «окраїнними землями» за службу великому князю одержали грамоти князі-магнати Острозькі, Потоцькі, Вишневецькі, Лянцкоронські, Ружинські. Вони використовували козаків як робочу силу в своїх замках-дворах, а також під

час походів проти турків і татар. Особливу активність виявляли старости Каневський і Черкаський.

Утворення Запорізької Січі

Рятуючись від панів-магнатів і старост, значна кількість козаків ішла на південь — за пороги Дніпра. Долаючи пороги (Кодацький, Сурський, Ненаситець, Вільний, Лоханський та ін.), що перекривали Дніпро скелями до 7 метрів заввишки і тяглися від сучасного Дніпропетровська до Запоріжжя (у 1932 р. після будівництва Дніпрогесу ці пороги були затоплені), козаки осідали на островах Велика і Мала Хортиця, Томаківка, Базавлук та ін. Тут, за порогами, не було панського гніту і козаки мали можливість вільно займатися різними промислами, господарством. Для відбиття нападу шляхти, турків і татар козаки об'єднувалися в невеликі групи, ватаги, споруджували укріплення — *городки*, або *січі*. У 30-ті — 40-ві роки XVI ст. окремі січі об'єдналися й утворилася головна — Запорізька Січ. Це вже було військово-політичне об'єднання з єдиним центром, організацією, добре навченим і озброєним військом. Настав новий етап в історії козацтва, один із періодів розвитку своєрідної української державності. На Січі існували січові закони, юридичні норми, своєрідна виборча система, своя козацька рада.

Важливу роль у заснуванні й організації запорізького козацтва як військової сили відіграв князь Дмитро Вишневецький (Байда). Організувавши козаків, він разом із російськими військами у 1556–1558 рр. здійснив кілька успішних походів на Кримське ханство й турецькі фортеці. Однак влітку 1557 р. козаки під натиском турків і татар були змушені залишити Хортицю й відступити до Монастирського острова. Дмитро Вишневецький із загоном козаків перейшов на службу до російського царя. Але після того, як Іоан Грозний не надав йому допомоги під час походу на Кафу, Вишневецький у 1562 р. повернувся в Україну і почав будувати укріплення на Монастирському острові. У 1563 р. під час невдалого походу в Молдавію Вишневецький потрапив у полон до турків і був страчений у Стамбулі.

Після Хортиці Запорізька Січ була перенесена на острів Томаківка (60-ті — поч. 90-х років XVI ст.), Базавлук (1593–1638), Микитин Ріг (1638–1652), на річці Чортотлик (1652–1709), Кам'янку (1709–1711), в Олешки (1711–1734), на річку Підпільну (1734–1775), за Дунай (1775–1828).

Зазвичай Січ розміщувалася на високому місці острова, вона була добре укріплена, оточена глибоким ровом і десятиметровим валом із дерев'яним частоколом, кількома високими чатовими баштами з бійницями для гармат. У центрі Січі був майдан, де проходила козацька рада, там же знаходилася церква, канцелярія, курені, де жили січовики, стовп, де карали винних, та інші господарські й ремісничі будівлі. Пізніше слово «курінь» означало не приміщення, де жили козаки, а військовою одиницю на чолі з отаманом, а потім і територіальну одиницю. Курені часто називали за тією місцевістю, звідки прийшли козаки — Канівський, Корсунський, Батуринський, Переяславський та інші (усього налічувалося майже 40 куренів).

Землі Запорізького війська територіально поділялися на *паланки* (адміністративні центри). У XVIII ст. їх було вісім: Кодацька, Кальміуська, Самарська, Богогардівська, Орільська, Інгульська, Прогноївська, Протовчанська.

Хоча повної рівності серед козацтва не було, але для Запорізької Січі протягом усього її існування був характерний демократичний устрій, про що свідчать козацьке самоврядування, право козаків володіти землями, брати участь у військових радах і виборах старшин. Отже, Запорізька Січ була козацькою республікою, своєрідним прообразом Української козацької держави, яка була створена у ході визвольної війни у середині XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького.

2 Визвольний рух в Україні у XVI – першій пол. XVII ст.

Посилення Польщею соціального, національного та релігійного гніту, зміцнення українських сил призвело до активізації в Україні антифеодального і визвольного руху, головною рушійною силою якого стало селянство та козацтво.

Від першої половини XVI ст. в Західній Україні (Галичина, Закарпаття, Буковина) набуває поширення рух *опришків* — народних месників (уперше згадуються 1529 р.).

Наприкінці XVI ст. надзвичайно широкого розмаху набули два козацько-селянських повстання: повстання 1591—1593 рр. під проводом гетьмана реєстрових козаків *Кишиштофа Косинського* (охопило Київщину, Брацлавщину, Поділля, Волинь) та повстання 1594—1596 рр. під проводом сотника надвірних козаків князя К. Острозького — *Северина Наливайка* (охопило майже всі українські землі). Повстання Наливайка поставило під загрозу існування польської влади в Україні.

Северин Наливайко виношував проект створення незалежного від Речі Посполитої українського князівства. У своєму листі до польського короля Сигізмунда III він висунув власний проект улаштування козацтва, що передбачав передачу йому земель між Південним Бугом і Дністром, південніше Брацлава. При цьому територія від Дніпра до Дністра опинялася під єдиною козацькою юрисдикцією. Але ці плани не були реалізовані: їх автор після жорстоких тортур був четвертований. Масштаб повстання викликав серйозне занепокоєння правлячих кіл Речі Посполитої. Придушивши повстання, польський сейм 1597 р. проголосив козаків ворогами держави і прийняв рішення «випалити їх до останку». Але рішення залишилося на папері — Польщі вже було не під силу здійснити його. До того ж, на початку XVII ст. Польща вступила в період безперервних війн з Москвою та Туреччиною і потребувала допомоги козаків.

Діяльність гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного

Політична	Просвітницька	Військова
Козацьке військо було перетворено на регулярне військово-формування,	Разом із Військом Запорозьким вступив до Київського братства,	Як полководець відзначався схильністю до активних наступальних дій і широкого

<p>суттєво збільшено кількісний склад козацького флоту</p> <ul style="list-style-type: none"> • У гетьманській діяльності керувався прагматизмом, шляхом переговорів та компромісів з польським урядом намагався обстоювати інтереси українського народу • Організовані П. Конашевичем-Сагайдачним успішні воєнні походи проти турок і татар привернули увагу до козаків в Європі • 1916 р. приєднався до «Ліги міліції християнства», мета якої — боротьба з Османською імперією • 1620 р. надіслав посольство до московського царя із проханням прийняти козаків на службу 	<p>забезпечивши його захист і підтримку</p> <ul style="list-style-type: none"> • За сприяння П. Конашевича-Сагайдачного в Києві утворився культурний осередок, до якого належали І. Борецький, Є. Плетенецький, К. Сакович, М. Смотрицький та ін. • У зверненнях до польського уряду вимагав офіційного визнання православної церкви та надання їй прав і привілеїв • За його вирішальної участі було відновлено православну ієрархію у Речі Посполитій • Великі суми грошей заповів школам Львівського і Київського братств 	<p>використання фактора раптовості</p> <ul style="list-style-type: none"> • Уславився вдалими морськими і сухопутними походами на володіння Османської імперії і Кримське ханство • 1618 р. разом з великим козацьким військом брав участь у поході королеви Владислава на Москву • У битві під Хотиним (1621 р.) очолював 40-тисячну козацьку армію, яка, приєднавшись до польських військ, відіграла вирішальну роль у розгромі турків
--	--	---

Багато зусиль для мирного розвитку стосунків з Польщею доклав *Петро Конашевич-Сагайдачний*, який гетьманував у 1616—1622 рр. Родом він був із дрібної української шляхти села Кульчиць під Самбором на Львівщині. Навчався в Острозі, 1616 р. прибув на Запорозьку Січ. Очолювані ним козаки здійснили кілька успішних походів проти татар і турків (1607, 1608, 1614, 1615, 1616 рр.). Справжнє визнання Конашевича-Сагайдачного здобув після походу 1616 р. на Кафу (Феодосія), захопивши її і визволивши з неволі полонених.

У битві під Хотиним П. Конашевича-Сагайдачного було важко поранено і 1622 р. він помер у Києві.

Після смерті Сагайдачного козаки відмовилися від політики компромісів із Польщею. Посилення тиску з боку польського уряду (заборона нереєстрового козацтва, будівництво для контролю над козаками фортеці Кодак на Дніпрі) викликало нову хвилю козацько-селянських повстань. Найбільш відомі з них — повстання 1630 р. під проводом гетьмана *Тараса Федоровича* (Трясила), повстання 1635 р. під проводом гетьмана *Івана Сулими* і повстання 1637—1638 рр. під проводом гетьманів *Павла Бута* (Павлюка) і *Якова Острянина*.

Придушивши повстання, Польща вжила жорстокі заходи проти козаків. 1638 р. польський сейм ухвалив «Ординацію Війська Запорозького реєстрового», спрямовану на ліквідацію привілеїв козацтва. Проти українців здійснювалася політика жорстокого терору. У документі йшлося про потребу застосувати проти повстанців військову силу. Козаки позбавлялися права обирати старшин, заборонялося також козацьке судочинство. Реєстрове військо обмежувалося шістьма тисячами осіб. Без дозволу урядового комісара під загрозою смерті ніхто не мав права йти на Запорожжя. Козакам

не дозволялося селитися в містах, крім прикордонних — Черкас, Чигирин і Корсуня. Два полки реєстровців, по черзі змінюючись, мали постійно перебувати на Запорозжжі.

Значення козацьких повстань 20—30-х рр. XVIIст.

- Відстоювання українським козацтвом своїх станових прав і привілеїв уперше набуло форми національно-визвольної боротьби.
- Висунуті козаками гасла захисту православ'я, звільнення від кріпацтва і польського панування об'єднали представників різних станів українського суспільства — селян, міщан, православне духовенство.

- Козацтво на практиці довело свою здатність до виконання ролі провідника українського національно-визвольного руху.

- Повстання започаткувало новий етап в історії визвольного руху України.

- Попри поразки повстань ідея національного визволення і необхідність боротьби за нього набула поширення в Україні.

Самостійна робота № 4

Тема: Становище Правобережної України під владою Польщі

Мета: ознайомити студентів зі становищем українських земель, розвивати навички аналізу, виховувати патріотизм

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Ліквідація російським царизмом української автономії. Знищення Запорізької Січі.
- 2 Гайдамацький рух. Опришки
- 3 Поділи Речі Посполитої.

Література:

- 1 Бойко О.Д. Історія України: Посібник. - К.: "Академія", 2002
- 2 Світлична В.В. Історія України. Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006.

Питання для самоконтролю:

- 1 Назвіть заходи Катерини II по остаточній ліквідації автономного устрою України.
- 2 Порівняйте становище Правобережної і Лівобережної України у 18 ст.
- 3 Які події пов'язані з іменами: Максим Залізняк, Іван Гонта, Олекса Довбуш?

1 Ліквідація російським царизмом української автономії. Знищення Запорізької Січі

У XVIII ст. Україна ще певний час існувала як відокремлена частина Російської імперії. Водночас у процесі зміцнення абсолютної влади монархії, продовження попередньої політики "збирання руських земель", активізації експансії в Балтію, Центральну Європу, Чорноморський басейн українська територія розглядалася як економічна стратегічна база для реалізації цієї мети.

Намір вийти до Чорного й Азовського морів передбачав нові дипломатичні маневри царського уряду стосовно козацтва. Погодившись з проханням старшини щодо відновлення посади гетьмана, Москва сподівалася на допомогу козацтва в боротьбі з Кримським ханством і Отаманською Портою. У 1744 р. було санкціоновано "вибори" нового гетьмана, які відбулися наприкінці лютого 1750 р. Новим гетьманом став Кирило Розумовський. З часом імперська влада поступово звужувала його повноваження, заборонивши самостійно призначати полковників, мати стосунки з іншими державами, взяла під контроль бюджет.

У своїй діяльності К. Розумовський схилився до республікансько-аристократичного правління в Гетьманщині. У прийнятому старшинською радою документі "Прошення малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетманом о восстановлении разных старинных прав Малороссии" з 23 пунктів (грудень 1763 р.) містилася програма відродження державної автономії Гетьманщини. У цьому документі передбачалося відновлення статусу козацької держави Б. Хмельницького. Однак Катерина II, прихильниця освіченого абсолютизму, вважала: будь-які автономні формування в країні заважають раціоналізації управління, прийняттю універсальних законів, ефективній колонізації територій і ліквідації економічних бар'єрів. Тому в лютому 1764 р. цариця вирішила ліквідувати посаду гетьмана. К. Розумовський майже 9 місяців опирався цьому. У листопаді було видано маніфест "Малороссийскому народу", в якому йшлося про ліквідацію посади гетьмана і створення Малоросійської колегії. Президентом її та генерал-губернатором краю став граф Петро Румянцев. Козаків було зараховано до кавалерійських частин, іншим надано статус державних селян і названо "військовими обивателями".

Зруйнування Запорізької Січі, за словами І. Нагаєвського, стало символом занепаду державницьких традицій в Україні. У таємній інструкції П. Румянцеву Катерина II зобов'язувала його навести в Гетьманщині належний "порядок", розділити військову й адміністративну владу, контролювати надходження податків до російської казни, вносити розкол у стосунки старшини і народу, неухильно проводити "обрусіння краю", маючи на увазі уподібнення українського суспільно-політичного ладу, політико-адміністративних механізмів до загальноімперських вимог. У жовтні 1781 р. старшині було надано дворянський стан, а через 4 роки в "Жалуваній грамоті дворянству" цей статус було узаконено — як нагороду за зраду національних

інтересів. Із запровадженням у 1783 р. кріпосного права, знищенням Запорозької Січі, до 30-х років XIX ст. елементом автономії залишалися тільки станові суди. Унаслідок цього наприкінці XVIII ст. українців було перетворено на селянську націю з партикулярною (політично розколотою) атмосферою соціального буття, духом малоросійського провінціалізму.

Царський уряд неухильно руйнував колишній політико-адміністративний устрій України, порядки козацького самоуправління, не дозволяючи хоча б мінімальних прав самостійності. Утвердження великоросійського законодавства і державної практики (посилення кріпацтва) погіршило становище українського народу, зміцнило позиції української старшини, за якою було визнано дворянські права і земельні наділи. Старшина в основному була задоволена своїми правами. Змирившись із втратою автономії, вона стала підтримувати політику царського уряду. Безумовно, "продажність" української еліти та "підступність" російської влади зіграли помітну роль у перетворенні України на звичайну російську провінцію. Та більш суттєвим було те, що Українська держава з її демократичною формою правління ніяк не вписувалась у рамки абсолютистської монархічної Росії. Її демократичні державні інституції рано чи пізно повинні були зникнути під натиском загальноімперських органів управління. Цьому сприяла і міжнародна ситуація, бо жодна з сусідніх держав не бажала мати справу з сильною і незалежною Україною.

Ліквідації української державності також сприяли:

— відірваність українських суспільних верств від військового устрою держави;

— відсутність природних кордонів української території, її відкритість з усіх боків;

— незначний розвиток урбанізації, а через це — слабкість міщанства, інтелігенції;

— психічна двоїстість українців (хитання між лояльністю до московського царя та українським патріотизмом).

Нове дворянство України відірвалося не лише від народу, але й від влади і, будучи мислячою елітою, потрапило у суспільний вакуум. Наслідками цього стали необґрунтована мрійливість, бурхлива радикалізація або поривання в містицизм. Національна верхівка українського суспільства перетворилася на інертну політичну силу, її становий егоїзм та пристосовництво витіснили ідеї національно-державного будівництва.

2 Гайдамацький рух. Опришки

Гайдамацькі загони склалися з селян, козаків, наймитів, міщан-ремесників і навіть збіднілих шляхтичів. Поруч з українцями активну участь у гайдамацькому русі брали росіяни, білоруси, молдовани.

Керували загонами переважно запорізькі козаки, які мали великий досвід боротьби проти польських панів і турецько-татарських завойовників. Запорізька Січ не тільки давала притулок гайдамакам, а й брала активну участь в озброєнні повстанців та їхній військовій підготовці.

Спочатку гайдамацькі загони були невеликими й вели боротьбу розрізнено, переважно партизанськими методами.

Гайдамаки нападали на панські маєтки, знищували панів і шляхту. Відібране у феодалів майно вони ділили між собою та віддавали селянам. Гайдамаки знаходили повне співчуття й підтримку серед простого народу та православного духовенства. Тікаючи від переслідування, вони часто переховувалися в православних монастирях. Поява гайдамацьких загонів сповнювала жахом панів.

Захоплених у полон гайдамаків жорстоко мордували: саджали на палі, четвертували, вішали. Попри тортури, вони трималися з мужністю, яка вражала навіть ворогів.

Гайдамацьке повстання 1750 року

Виступи селян на Правобережжі й у Галичині тривали, а 1750 року перетворилися на могутнє антифеодальне повстання. На допомогу селянським загонам прийшли гайдамаки, очолювані М. Сухим, П. Тараном, О. Письменним, Ляхом, М. Теслею. Повстанці вбивали феодалів і ксьондзів, палили й руйнували замки, костьоли, знищували боргові документи й архіви. Загони повстанців узяли Умань, Вінницю, Чигирин, Корсунь і Фастів.

Боротьба зі шляхтою тривала з весни до зими 1750 року. На допомогу польському урядові знову прийшли російські війська. Повстання було придушене.

Посилення національного та кріпосницького гніту на західноукраїнських землях привело до виникнення *руху опришків*, який спочатку охопив Прикарпаття, а згодом поширився на Закарпаття й Буковину. Серед учасників цього руху було чимало вихідців і з інших територій України. У Карпатські гори втікали покритивдені селяни та бідні міщани. Вони формували невеликі загони, які з ранньої весни до пізньої осені нападали на панські маєтки, замки, на орендарів і лихварів, а захоплене майно роздавали сільській бідноті. опришки вдавалися до партизанської тактики, зненацька нападали на ворогів і швидко відходили, уникаючи відкритого бою. Типовою зброєю в опришків були рушниці, пістолі, списи, ножі та рогатини.

Опришки мали тісні зв'язки з гайдамаками, а часто навіть проводили з ними спільні операції.

Та найвищого піднесення опришківський рух досяг у 1738-1759 рр. Легендарним ватажком опришків 30-40-х років XVIII ст. став Олекса Довбуш.

Опришки брали участь у гайдамацьких повстаннях XVIII ст. на території Правобережної України. У першій половині XIX ст. в Галичині, на Закарпатті та Буковині діяло понад 50 загонів повстанців.

3 Поділи Речі Посполитої

Ослаблення Речі Посполитої в другій половині XVIII ст. дало можливість Пруссії, Австрії та Росії розчленувати цю державу. Три територіальних розділи польської держави були проведені в 1772, 1793 і 1795

роках сусідніми з Річчю Посполитою державами - Росією, Австрією й Пруссією:

I поділ - у 1772 р. Росія загарбала частину Білорусії, Австрія - Галичину, Пруссія - споконвічні польські землі. У 1774 р. Австрія загарбала Буковину, а ще в кінці XVII ст. - Закарпаття. Таким чином, наприкінці XVIII ст. всі західноукраїнські землі опинилися під владою Австрії.

II поділ - 1793 р. Росія загарбала Правобережну Україну та білоруські землі, Пруссія - польські землі.

III поділ - 1795 р. До Росії відійшла Західна Волинь, Західна Білорусія, більша частина Литви і Курляндія (частина Латвії). Пруссія привласнила західнолитовські землі і поділила з Австрією польські землі. Польська держава перестала існувати.

Розділи Речі Посполитої між Пруссією, Австрією й Росією, яке сталося в XVII столітті, належать до "вічно живих" тем європейської історії. У різних країнах видана (і продовжує виходити у світ) вражаюча кількість монографій, мемуарної літератури, архівно-документальних публікацій, присвячених як розбору обставин зникнення Польської держави з карти Європи, так і рецидивам територіального перекроювання Речі Посполитої в XIX столітті, що виявили повторюваність, розтягнутість у часі самої тенденції розділів.

Самостійна робота № 5

Тема: Соціально-економічна модернізація України у 19 ст.

Мета: ознайомити студентів зі становищем українських земель, розвивати навички аналізу, виховувати патріотизм

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Особливості капіталізації економіки Наддніпрянської і Західної України.
- 2 Реформи 60-80рр. 19 ст. та їх вплив на Україну.

Література:

- 1 Бойко О.Д. Історія України: Посібник. - К.: "Академія", 2002
- 2 Світлична В.В. Історія України. Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006.

Питання для самоконтролю:

- 1 Які особливості економічного розвитку Наддніпрянської України у складі Російської імперії?
- 2 Дайте оцінку етносоціальній структурі населення України у др..пол.. 19 ст.

1 Особливості капіталізації економіки Наддніпрянської і Західної України.

У XIX ст. Російська та Австрійська імперії переживають кризу феодально-кріпосницької системи. Усвідомлення цієї кризи змусило як російський, так і австрійський уряди ліквідувати кріпосне право та реформувати державний устрій. В Австрійській імперії реформи були здійснені в 1848-1849 рр., в Росії - в 60-70-тих рр. XIX ст. Реформи, незважаючи на свою обмеженість, мали епохальне значення: вони створили чудові умови для прискороного капіталістичного розвитку України.

Особливості капіталізації економіки Наддніпрянської і Західної України
Індустріалізація економіки Наддніпрянської України

Упродовж 60-80-х рр. XIX ст. відбувався промисловий переворот, тобто перехід від мануфактур до заводів і фабрик.

Особливо швидкими темпами розвивалися вугільна, залізорудна і металургійна промисловість, зосереджена в Донецько-Криворізькому басейні. На кін. XIX ст. Україна перетворилася на вугільно-металургійну базу Російської імперії: вона давала майже 65% усього вугілля імперії, понад 50% чавуну і трохи менше 50% заліза і сталі.

Нарощували виробництво традиційні для України галузі промисловості по переробці сільськогосподарської продукції - цукрова, винокурна, мукомельна. На кін. XIX ст. Україна давала 85% загальноросійського виробництва цукру, 50% усього тютюну.

Машинобудування розвивалося повільно. Винятком було виробництво сільськогосподарських машин - їх в Україні вироблялося більше половини від тих, що вироблялися в Росії;

Промисловому розвитку сприяло бурхливе будівництво залізниць. Загальна протяжність залізниць в Україні становила на кін. XIX ст. 1-5 залізничної мережі Росії.

Велику роль у промисловості, особливо важкій, відігравав іноземний капітал - передусім німецький, англійський, французький, бельгійський. У 1900 р. його частка в Україні досягала 80-90%.

Зростали міста. Якщо до реформи 1861 р. лише Одеса мала понад 100 тис. жителів, то на кін. XIX ст. було вже чотири великих міста: Одеса (понад 400 тис), Київ (250 тис), Харків (175 тис), Катеринослав (115 тис). У цих містах було сконцентровано 35% усього міського населення України.

Не дивлячись на швидкий процес індустріалізації, в Україні переважало сільське господарство. Капіталізація сільського господарства йшла двома шляхами:

- пруським, при якому відбувався повільний перехід поміщицьких землеволодінь до капіталістичних способів господарювання (застосування вільнонайманої праці, машин, добрив). Цей шлях переважав на Правобережній Україні;

- американським, при якому йшов процес утворення фермерських індивідуальних господарств, які використовували найману працю і постачали продукцію на ринок. Фермерські господарства переважали на півдні.

Всього ж на кін. XIX ст. сільська буржуазія становила біля 25% сільського населення і зосереджувала в своїх руках 40% селянських земель.

Перехід на капіталістичну систему господарювання сприяв піднесенню сільськогосподарського виробництва. На кін. ХГХ ст. Україна давала 43% світового врожаю ячменю, 20% - пшениці, 10% - кукурудзи. Але в самій Україні, яка мала статус "європейської житниці", українець у середньому споживав хліба менше, ніж жителі розвинутих європейських країн.

Таким чином, Наддніпрянська Україна була одним із найбільш розвинених аграрних та індустріальних районів Російської імперії. Але при цьому її розвиток мав ряд особливостей:

- по-перше, лише 15% підприємств України виробляли готову продукцію, а всі інші постачали сировину для виробництва такої продукції у Росії. Вартість російських готових товарів була високою, а ціни на українську сировину - низькими;
- по-друге, розвиток української економіки базувався не на місцевому національному капіталі, а капіталі, що надходив ззовні - з-за кордону і з Росії. Більша частина прибутків іноземців вивозилася.

Україна позбавлялася потенційних прибутків і підпорядковувалася інтересам іноземного капіталу.

Уповільненість темпів економічного розвитку Західної України

Політика Австро-Угорщини була спрямована на те, щоб закріпити за Західною Україною статус аграрно-сировинного придатку до розвинутих провінцій імперії: західноукраїнські землі були джерелом дешевої сировини і ринком збуту для промислових товарів і машин.

Господарство Західної України було аграрним. Зміни в сільському господарстві відбувалися повільно, воно розвивалося переважно пруським шляхом. Кількість сільської буржуазії становила 11% у Галичині та 8% - на Буковині.

Промисловість хоч і зробила значний крок уперед, проте залишалася відсталою, темпи її розвитку були надзвичайно низькими. Важкої промисловості майже не існувало, машинобудування було розвинено слабо. Провідними галузями були нафтодобувна промисловість (зосереджувалася в районі Дрогобича та Борислава, на поч. ХХ ст. давала 5% світового видобутку нафти), деревообробні галузі (наявність великих масивів лісу) та харчова промисловість.

У промисловості домінував іноземний капітал - австрійський, німецький, англійський, французький.

Повільно йшов процес зростання міст. Найбільшим містом був Львів, де чисельність населення зросла з 70 тис. (1857 р.) до 200 тис. (1910 р.).

Порівняно з Наддніпрянщиною, економіка Західної України була відсталою і носила яскраво виражений колоніальний характер.

Соціальні зміни, спричинені модернізацією економіки

У другій пол. ХГХ ст. різко зросла чисельність населення. Населення Наддніпрянської України збільшилося за цей час із 13,4 до 23,4 млн. чол, і

Західної України - із 3,9 до 5,9 млн. чол. Причому збільшення кількості населення відбулося не тільки за рахунок природного приросту, а й за рахунок переселення в Україну представників інших національностей, що заохочувалося урядами Росії та Австро-Угорщини.

Індустріалізація не привела до формування в Україні структури індустріального суспільства. Українське суспільство залишалося аграрним. Селянство складало приблизно 74% населення Наддніпрянської і приблизно 90% населення Західної України.

В умовах розвитку капіталізму йшов процес розшарування селян. Майже половина селян по всій Україні були бідняками (від 3 до 5 десятин на господарство). Як наслідок, на селі зростала соціальна напруженість, конфліктність.

Зростання чисельності населення загострило проблему малоземелля. У зв'язку з цим з кін. ХІХ ст. почалося переселення селян Наддніпрянщини на Далекий Схід і масова еміграція західноукраїнських селян до Канади, США, Бразилії, Аргентини.

Капіталізація економіки обумовила зростання робітничого класу і буржуазії. Особливістю цих класів був їх багатонаціональний склад. Серед кваліфікованих робітників переважали росіяни, а в Галичині - поляки. У промисловості переважала іноземна буржуазія, в торгівлі - єврейська. Українська буржуазія зосередила в своїх руках переважно харчову промисловість. Умови праці робітників були надзвичайно важкими, що призвело до загострення антагонізму між робітниками і підприємцями, до поширення серед робітників соціалістичних і комуністичних ідей.

Відбулися зміни в етнічному складі населення України. Протягом ХІХ ст. питома вага українців скоротилася з 90% до 80%. Зросли національні меншини (за рахунок природного приросту і переселенців), перш за все, росіяни, які складали 12% населення, євреї та поляки - 8% (їх питома вага дещо зменшилася). Українці переважали серед селян (понад 90%). Але серед населення міст українці становили в середньому не більше однієї третини. Серед робітників, підприємців, інтелігенції переважали росіяни, євреї, поляки.

Таким чином, українська нація формувалася як аграрна нація. Це пояснюється не стільки психологічними факторами (глибоко вкоріненою любов'ю українців до землі), скільки соціально-політичними та економічними чинниками, зокрема імперською політикою Росії та Австро-Угорщини.

2 Реформи 60-80рр. 19 ст. та їх вплив на Україну.

На середину століття Росія перебувала у важкому стані, який загострила поразка у Кримській війні. Кріпацтво довело свою неефективність: російський кріпосний селянин працював на рівні англійського середини ХVІІІ ст.; 48 % дворянських господарств були банкрутами, масовими були селянські виступи.

Зміни почалися з приходом до влади молодого царя - Олександра ІІ.

19 лютого 1861 р. цар підписав Маніфест, "Загальне положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності" та " Положення про викуп селянами їх земельних угідь". У Маніфесті проголошувались: ліквідація особистої залежності селян, селянське самоврядування, наділення землею і визначення повинностей, викуп селянських ланів. Селянам дозволялося купувати нерухоме майно, займатися торгівлею, вільно одружуватися. Існували додаткові правила для окремих територій (перше було для Великоросійських, Новоросійських і Білоруських земель, друге-для губерній Малоросійських, третє - для Південно-Західних губерній). Існували певні обмеження: до укладання викупних договорів селяни підкорялися владі поміщика; протягом 9 років вони не мали права відмовитись від наділу і вийти з общини.

Додатковими положеннями встановлювалися граничні наділи на одну ревізку душу (для південних губерній вони склали 3-6,5 десятин, у Харківській - 1 -4,5 десятин). Селянські наділи зменшилися, бідняки повинні були ще й платити за них викуп та відсотки за позику, яку надавала держава. Винятком було Правобережжя, де селяни отримали на 18 % земель більше, ніж вони мали, але тут залишалось велике аграрне перенаселення.

Було проведено ще кілька важливих реформ.

Земська реформа 1864 р.

Проводилась для поліпшення системи управління: були створені земства-органи міського самоврядування.

В Україні утворено 6 губерній і 60 повітових земських управ (на Лівобережжі та Півдні). На Правобережжі земства введено лише у 1911 році.

Судова реформа (1864).

Замість станового закритого суду вводився відкритий безстановий, з гласністю судочинства, де остаточне рішення відводилось присяжним. Для вирішення дрібних побутових справ вводився інститут мирових суддів, яких обирали на трирічний термін.

Реформа освіти.

Вводилась єдина система початкового навчання. Утворювались початкові школи" де навчали грамоті, простим арифметичним діям, географії, малювання тощо. Середня освіта стала доступною всім, але вона була платною. Щоб вступити до університету, треба було закінчити класичну гімназію. У 1863 р. відновлено автономію університетів.

Військова реформа.

В 1864 р. територію країни було поділено на 10 округів (в Україні утворено Київський, Одеський, Харківський). У 1874 р. введено загальну військову повинність з 20 років. Строк служби складав 6 років у сухопутних частинах і 7 років на флоті.

Самостійна робота № 6

Тема: Українська національно-демократична революція

Мета: ознайомити студентів зі становищем українських земель, розвивати навички аналізу, конспектування, роботи з історичними документами, виховувати патріотизм

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Утвердження Радянської влади в Україні.
- 2 Зимовий похід армії УНР.
- 3 Історичне значення української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.

Література:

- 1 Бойко О.Д. Історія України: Посібник. - К.: "Академія", 2002
- 2 Світлична В.В. Історія України. Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006.

Питання для самоконтролю:

- 1 Яку політику проводив радянсько-більшовицький уряд України?
- 2 Як ви вважаєте, Варшавський договір – це оптимальний крок чи помилка С. Петлюри?
- 3 Підведіть підсумки революції.

1 Утвердження Радянської влади в Україні.

Юридичне оформлення радянської державності на теренах України відбулося 10 березня 1919 р., коли III Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові прийняв першу Конституцію Української Соціалістичної радянської Республіки, розроблену на основі конституційної моделі більшовицької Росії. Цей документ закріпив радянський лад в Україні, перемогу „диктатури пролетаріату”. Центральним завданням цієї диктатури Основний Закон УРСР ставив перехід від всевластя буржуазії до влади робітничого класу (до соціалізму). Скасовувалась приватна власність, декларувались демократичні свободи. Влада трудящих мала здійснюватись через систему Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Центральними органами визначено Всеукраїнський з'їзд Рад, Всеукраїнський ЦВК та Рада Народних Комісарів (уряд республіки).

У другій половині 1919 р. у зв'язку із захопленням України військами Денікіна, УРСР тимчасово припинила своє існування.

Наприкінці 1919 року Червона Армія розгромила білогвардійські війська Денікіна, звільнивши від них територію України. Створений 11 грудня в Москві надзвичайний орган влади – Всеукраїнський революційний комітет, в міру звільнення української території, призначав ревкоми в губерніях, повітах і містах. На початку 1920 р. радянську владу на Україні було відновлено.

Проте загрозу для неї складали ще два ворожі вогнища:

– перше – в Криму, де була сконцентрована 150 тис. білогвардійська армія генерала Врангеля, який у квітні 1920 р. заступив на посту головнокомандувача збройними силами Півдня Росії А. Денікіна;

– друге – з боку Речі Посполитої. Між урядами УНР (С. Петлюра) і Польщі (Ю. Пілсудський) у квітні цього ж року було укладено Варшавський договір, який передбачав спільну боротьбу проти радянської влади на Україні і відновлення УНР на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою (як своєрідну компенсацію за допомогу С. Петлюра віддавав полякам західноукраїнські землі, а також управління українськими залізницями, брав на себе утримання військ тощо). І лише після розгрому польсько-петлюрівських військ і заключення між Росією і Польщею в жовтні 1920 р. перемир'я (18 березня 1921 р. було підписано Ризький мир між Польщею, Російською Федерацією і Радянською Україною) та очищення впродовж червня-листопада 1920 р. українських земель (у т. ч. і Криму) від врангелівських військ, радянська влада остаточно укріпилася на всій території України, окрім західноукраїнських земель. Західна Україна увійшла до складу Польщі (Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Посяння, Підляшшя і Лемківщина), Чехословаччини і Румунії (Буковина). Отже, боротьба за незалежність України завершилась поразкою.

Основні причини поразки української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.:

–низький рівень національної свідомості українців і, як наслідок, слабка соціальна база визвольного руху;

–очолила національну революцію українська інтелігенція, яка розраховувала на підтримку селян. Інтелігенція була малочисельною, а селяни – політично несвідомими, неосвіченими, неорганізованими, розпорошеними і піддалися на лозунги більшовиків;

– робітники, підприємці, поміщики в більшості своїй не підтримали ідею незалежності України;

–відсутність єдності в діях українських національних сил, які не пішли на компроміс в ім'я загальнонаціональних інтересів. Центральну Раду шляхом перевороту ліквідував гетьман П.Скоропадський, гетьманський режим впав під тиском Директорії УНР, українські комуністи визнавали лише радянську владу, не було єдності між УНР та ЗУНР;

–несприятлива міжнародна ситуація. Боротьбу проти українського визвольного руху вели набагато сильніші зовнішні вороги: в Наддніпрянській Україні – радянська Росія, білогвардійці, війська Антанти; в Західній Україні – Польща, яку підтримувала Антанта.

Проте українська національно – демократична революція 1917–1920 рр. має велике історичне значення:

– у ході революції український народ створив власну державу і декілька років підтримував її існування;

– героїчна боротьба українського народу 1917–1920 рр. стала прикладом і дала досвід наступним поколінням українців. Без цієї боротьби було б неможливим проголошення державної незалежності в 1991 р.

Варто відзначити також історичні уроки української революції:

необхідність опору на власний народ, а не на іноземну допомогу;

– оперативне розв'язання невідкладних соціально-економічних завдань, турбота про забезпечення добробуту народу, що забезпечує підтримку революції;

– створення власної регулярної армії для захисту національної держави і розбудову владних структур не лише в центрі, а й на місцях;

– чіткість програмних завдань розбудови національної держави;

– наступальність агітаційно-пропагандистської роботи в масах;

– забезпечення єдності в керівництві і в суспільстві загалом;

–турбота про забезпечення зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних інтересів держави.

2 Зимові походи армії УНР

2 Зимові походи армії УНР - військово-партизанські рейди її з'єднань по тилах Червоної та Добровольчої армій.

1-й похід тривав з 6 грудня 1919 до 6 травня 1920 під керівництвом М.Омеляновича-Павленка, помічником якого був Ю.Тютюнник, а начальником штабу — А.Долуд. За різними даними, у рейді брали участь від 3 до 6 тис. старшин та козаків. Вони пройшли з боями понад 2500 км на Єлисаветградщині, а з лютого 1920 — від Київщини та Полтавщини до

Одещини. Похід завершився з'єднанням частин, що брали участь в ньому, з частинами Армії УНР, що наступали проти радянських сил разом із польською армією у відповідності з квітневим 1920 договором між УНР та Річчю Посполитою.

2-й похід відбувся у листопаді 1921, коли уряд УНР та його армія вже перебували на території Польщі. Його метою була спроба скоординувати повстанський рух в Україні, використавши його для повалення радянської влади. Похід здійснювала т.зв. Українська повстанська армія, що складалася з добровольців з числа інтернованих у Польщі вояків Армії УНР... на чолі з Ю.Тютюнником. її подільська група (400 бійців) розпочала дії 25 жовтня 1921, але, дійшовши до Київського Полісся, повернула назад, на захід, через Волинь, і 29 листопада перейшла польський кордон, так і не з'єднавшись з волинською групою (800 бійців), яка вирушила в похід 4 листопада. Остання оволоділа Коростенем, але утримати його не змогла і теж повернула на захід. У районі м. Базар потрапила в оточення кінноти Г. Котовського, зазнавши великих утрат. Понад 350 вояків, захоплених у полон, були розстріляні. Ті, що врятувалися, дісталися польського кордону. Третя група, бессарабська, під командуванням А. Гулого-Гуленка, вже через кілька днів походу залишила Україну і повернулася до Румунії.

Самостійна робота № 7

Тема: Західна Україна у 20-30 рр. 20-го ст..

Мета: ознайомити студентів зі становищем українських земель, розвивати навички аналізу, конспектування, роботи з історичними документами, виховувати патріотизм

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Колонізація Західної України: політика Польщі, Румунії, Чехословаччини.
- 2 Національно-визвольний рух. Створення ОУН.
- 3 Приєднання західноукраїнських земель УРСР. Політика радянізації.

Література:

- 1 Бойко О.Д. Історія України: Посібник. - К.: "Академія", 2002
- 2 Світлична В.В. Історія України. Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006.

Питання для самоконтролю:

- 1 Доведіть, що уряди Польщі, Румунії, Чехословаччини здійснювали політику національного гноблення, асиміляції українського народу.

1 Колонізація Західної України: політика Польщі, Румунії, Чехословаччини

Західноукраїнськими землями в міжвоєнний період володіли інші держави. Під польською окупацією впродовж 1919-1921 рр. опинилися Східна Галичина, Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя, що становило третину всієї території тодішньої Польської держави. На цій території проживало 8,9 млн. чоловік, у тому числі 5,6 млн. українців.

Війська Румунії наприкінці 1918 р. окупували Північну Буковину і Бессарабію, до складу якої входили етнічні українські землі - Ізмаїльський, Аккерманський, Хотинський повіти. На території, підвладній Румунії, проживало майже 790 тис. українців.

Закарпаття (під назвою "Підкарпатська Русь") у 1920 р. було приєднане до Чехословаччини. На території краю проживало понад 725 тис. українців.

Окупація українських земель Польщею, Румунією та Чехословаччиною відбулася за підтримки західноєвропейських країн та США.

Окупаційні власті не мали жодного наміру поступатися українськими землями. Навпаки, вони проводили політику колоніального гноблення, асиміляції українського народу.

Українські землі під владою іноземних держав

Українські землі у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини не мали власного автономного устрою. Уряди цих країн прагнули до посилення контролю над українськими територіями.

Політика Польщі

Польський уряд намагався витравити такі поняття, як "Україна" та "українці", застосовуючи замість них терміни "Східна Малопольща", "русини". У 1924 р. видано закон про заборону вживання української мови у всіх державних установах.

У 1935 р. Польща офіційно відмовилася від своїх зобов'язань перед Лігою Націй щодо забезпечення прав національних меншин. Урядові кола, повернувшись до ідеї однопольської держави, розгортають репресії проти українців, здійснюють політику жорстокої асиміляції.

Політика Румунії

Румунська влада здійснювала щодо українського населення політику тотальної румунізації, вдаючись до відкритих насильницьких дій.

З 1919 по 1928 рр. на території Буковини діяв воєнний стан. У 1920 р. було заборонено вживання української мови. Українців не визнавали окремою нацією, називаючи їх "громадянами румунського походження, які забули рідну мову". Була заборонена українська преса, відбувалася румунізація православної церкви.

Політика Чехословаччини

Уряд Чехословаччини провадив більш помірковану політику щодо Закарпаття. Але і ця політика була спрямована на те, щоб утримати українські землі під владою Чехословаччини. Власті намагалися переконати українське населення, що в нього немає батьківщини, що українська мова є для нього "чужою".

Побоюючись зростання національної свідомості українців, іноземні уряди всіляко перешкоджали розвитку освіти: закривалися українські школи (в Буковині до 1927 р. не залишилося жодної), діяла норма прийому до вузів української молоді (у Львівському університеті вона складала 5%, причому студентами могли бути лише ті, хто присягнув на вірність Польщі). Освіту мали лише 40% дорослих громадян Закарпаття, 30% - Галичини і Волині, 20% - Буковини.

Щоб забезпечити доступ української молоді до вищої освіти, вчені Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка та Ставропігійське братство заснували у Львові таємний Український університет (1921-1925 рр.).

Діяльність підпільного університету стала виявом високого рівня національної свідомості західноукраїнського населення, його прагнення відстояти національну гідність українців.

2 Створення ОУН

27 січня - 3 лютого 1929р. у Відні відбувся конгрес представників націоналістичних організацій, який проголосив створення Організації українських націоналістів (ОУН). У роботі Конгресу брали участь делегати від Групи української національної молоді, Ліги українських націоналістів, Союзу української націоналістичної молоді, Української військової організації (УВО).

ОУН була підпільною організацією. Вона видавала легальні та нелегальні газети і журнали ("Розбудова нації", "Сурма", "Юнак"), дотримувалася військових методів керівництва, мала жорстко централізовану структуру. Водночас ОУН не відмовлялася від участі в політичних, економічних, культурно-освітніх об'єднаннях. Саме через них вона сподівалася очолити масовий національно-визвольний рух.

Політична доктрина ОУН була сформульована в її програмних документах 1929р., а в остаточному вигляді - у програмі, прийнятій її Великим збором у 1939р. Вона ґрунтувалася на пріоритеті інтересів української нації, яка проголошувалась абсолютною цінністю, "найвищим типом людської спільноти". Метою організації було створення української самостійної соборної держави. Форми державної влади мали відповідати послідовним етапам державного будівництва. На етапі національної революції передбачалося встановлення національної диктатури, покликаної після відновлення державності здійснити невідкладні заходи по закріпленню новоствореного режиму. Глава держави повинен був створити законодавчі органи "на засаді представництва всіх організованих суспільних верств".

Свою державну концепцію ОУН будувала виходячи з того, що українські землі окуповані Польщею і СРСР. Тому українські націоналісти не визнавали всі ті міжнародні акти, договори та домовленості, які роз'єднали українські землі, ліквідували українську державність. Будівництво соборної незалежної України мало завершитися повним вигнанням з українських земель усіх окупантів. Виходячи із завдання створення української державності, ОУН закликала до боротьби проти польського та радянського

режимів, підготовки до національної революції на всіх українських землях. Хоча спочатку частина керівництва ОУН не виключала використання легальних, зокрема парламентських, методів боротьби.

3 Приєднання західноукраїнських земель УРСР. Політика радянзації

23 серпня 1939 р. був підписаний радянсько-німецький пакт про ненапад, що містив у собі таємний протокол про розподіл сфер впливу в Європі. Згідно з цим таємним протоколом Східна Галичина разом з іншими територіями, згаданими в цьому документі, відходили до СРСР. 1 вересня 1939 р. нападом гітлерівської Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна. Саме тоді, коли польські сили були майже розгромлені німецькими військами, Радянський Союз завдав удару Польщі зі сходу.

17 вересня війська сформованого спеціально для цього Українського фронту перейшли радянсько-польський кордон і майже без опору почали просуватися вглиб Східної Галичини. За кілька днів вона була окупована Червоною армією. Це робилося під приводом того, щоб врятувати "братів-українців" від безладдя, яке могло розпочатися з падінням Польщі.

Така ж сама доля спіткала й українські землі у складі Румунії. У червні 1940 р. уряд СРСР висунув перед Румунією вимогу очистити від її військ Бессарабію та Північну Буковину, де проживало переважно українське населення. Не маючи підтримки Німеччини, румунський уряд вивів свої війська із зазначених в ультиматумі земель, які також були приєднані до Радянського Союзу.

Для легітимізації радянського режиму у Східній Галичині 22 жовтня 1939 р. під контролем нової влади були проведені вибори в Народні Збори за безальтернативним списком кандидатів. У кінці жовтня Народні Збори ухвалили рішення про "возз'єднання" Східної Галичини з Українською РСР. Законодавче закріплення нових територій, приєднаних за рахунок Румунії, відбулося шляхом створення нової союзної республіки – Молдавської РСР та входу Південної Буковини і Придунав'я до складу Української РСР.

"Радянська" західних земель України Радянська влада на західноукраїнських територіях здійснювала нововведення у руслі політики будівництва соціалізму. На землях Східної Галичини було утворено шість областей – Львівська, Станіславська (пізніше Івано-Франківська), Волинська, Тернопільська, Рівненська і Дрогобицька. Нове життя будувалось адміністративними, вольовими методами. Приватна власність адміністративними методами перетворювалася на загальнодержавну. Було експропрійовано понад дві тисячі промислових підприємств, конфісковано понад мільйон гектарів землі, що належала поміщикам, монастирям, великим чиновникам. Земля передавалася безземельним та малоземельним селянам. 1940 р. почала здійснюватися колективізація. Безумовно, як і раніше в СРСР, провадилася вона передчасно, з порушенням принципу добровільності, з широким застосуванням репресій. Органами НКВС, мережа яких щільно вкрила весь край, були розгромлені всі політичні партії і громадські об'єднання, в тому числі і "Просвіти". Їх керівники і значна частина членів

були названі "ворогами народу" і відправлені в тюрми. Арешту підлягали власники підприємств, адвокатських контор, банків, керівники кооперативних організацій, чиновники, священники, середні і великі землевласники. Серед заарештованих було багато студентів, вчителів та інших представників інтелігенції. Найпоширенішою формою репресій була депортація населення у внутрішні райони Радянського Союзу (Сибір, Казахстан), під яку підпало понад 1 млн. осіб.

"Радянізація" також супроводжувалась українізацією, яка мала показати місцевому населенню переваги радянського ладу у порівнянні з польською та румунською владою.

Ту ж мету ставили заходи, спрямовані на поліпшення соціального захисту населення. Але вони не йшли ні в жодне порівняння з тим способом життя, який був нав'язаний мешканцям Західної України радянським режимом.

Самостійна робота №8

Тема: Період посилення сталінського тоталітарного режиму (1945-1953рр).

Мета: ознайомити студентів зі становищем українських земель, розвивати навички аналізу, конспектування, роботи з історичними документами, виховувати патріотизм.

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Територіальні зміни в Україні після Другої світової війни.
- 2 Україна на міжнародній арені.
- 3 Відбудова народного господарства.
- 4 Перетворення в Західній Україні.

Література:

- 1 Бойко О.Д. Історія України: Посібник. - К.: "Академія", 2002
- 2 Світлична В.В. Історія України. Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006.

Питання для самоконтролю:

- 1 В чому сутність операції «Вісла»?
- 2 Визначте особливості відбудовчого періоду в Україні.
- 3 Дайте характеристику тактики ОУН-УПА в післявоєнний період.

1 Територіальні зміни в Україні після Другої світової війни

Возз'єднання українських земель

За Договором між СРСР та Чехословаччиною від 29 червня 1945 р. Закарпатська Україна возз'єдналася з Україною у складі Радянського Союзу. Уперше майже всі етнічні українські землі об'єдналися в одній державі. Поза межами України залишилися Посяння, Лемківщина і Холмщина, які Сталін у 1944 р. віддав Польщі. Упродовж 1944-1946рр. здійснювався обмін населенням: із України в Польщу переселився майже 1 млн. чоловік, переважно поляків, із Польщі в Україну - 520 тис. українців.

Операція "Вісла"

У квітні-травні 1947 р. польський уряд здійснив операцію "Вісла" - насильницьке виселення українців (140,6 тис.чол.) з українських етнічних земель, що опинилися в межах Польщі. При цьому переслідувалася мета:

- асимілювати українців;
- ліквідувати бази діяльності ОУН-УПЛ.

Передача Криму від РРФСР до УРСР

19 лютого 1954 р. Верховна Рада СРСР на ознаменування 300-річчя приєднання України до Росії прийняла рішення про включення Кримського півострова до складу УРСР. Таким чином завершилася формування сучасної території України. Юридичний акт про входження Криму до УРСР лише підтвердив фактично існуючу ситуацію.

Отже, територіальні зміни в Україні, що відбулися напередодні і після Другої світової війни, мали для неї такі наслідки:

- остаточно визначились кордони республіки, які одержали юридичне визнання світовим співтовариством;
- збільшилася територія УРСР та її демографічний потенціал;
- об'єднання українських земель відбулося у складі однієї держави;
- завершилося формування державної території.

2 Україна на міжнародній арені

25 квітня 1945 р. на конференції країн антигітлерівської коаліції у Сан-Франциско було прийнято рішення про утворення Організації Об'єднаних Націй (ООН), а 24 жовтня 1945 р. (цей день відзначається як День ООН) - ратифіковано її Статут. Серед країн-засновниць ООН була й Україна.

Завдяки чому стало можливим членство України в ООН?

Прийняття України в ООН було результатом визнання її вкладу в розгром фашизму, свідчило про зростання її міжнародного авторитету.

Серед інших чинників, які зумовили вступ України в ООН, слід назвати такі:

- на членстві України і Білорусії в ООН наполягав Сталін, щоб у такий спосіб забезпечити собі більшу кількість голосів;
- вступ України до ООН мав створити ілюзію її державності і заспокоїти національно-визвольні сили.

Формально за Україною визнавалося право на самостійні міжнародні відносини (був навіть утворений народний комісаріат іноземних справ УРСР,

Україна співробітничала в різних міжнародних організаціях), але фактично своєї незалежної зовнішньої політики вона не мала. Монополія на зовнішню політику належала ЦК ВКП(б) і особисто Сталіну.

І все ж таки сам факт вступу України до ООН мав велике історичне значення - вивів її на світову арену і сприяв включенню у світову політику.

3 Відбудова господарства

Війна призвела до небаченого руйнування економіки України. Після війни її промислово-виробничий потенціал становив 26% проти рівня 1940 р.

Відбудова господарства починалася відразу ж після визволення українських земель, а вже в травні 1945 р. було відбудовано 30% зруйнованих промислових потужностей.

У березні 1946 р. Верховна Рада СРСР прийняла четвертий п'ятирічний план (1946-1950 рр.) відбудови народного господарства, що передбачав перевищення його довоєнного рівня. В Україні планувалося доведення на кінець п'ятирічки валової промислової продукції до 113% проти 1940 р.

Особливості відбудови промисловості

Важливою проблемою відбудови були капіталовкладення. США відмовили у наданні кредитів Радянському Союзу, який не став учасником плану Маршалла (кредити надавалися за умови виходу комуністів із уряду).

Поставки за рахунок репарацій із Німеччини, допомога з-за кордону були незначними. Основним джерелом інвестицій були внутрішні резерви.

Відбудова господарства розпочалася з важкої промисловості. При цьому уряд керувався політичними мотивами: створити такий військово-промисловий комплекс, який би служив гарантом оборони країни і базою перемоги світового соціалізму над капіталізмом.

Україні за декілька років були відновлені шахти Донбасу, Дніпрогес і великі теплові електростанції, металургійні заводи. У 1948 р. машинобудівних заводів працювало більше, ніж до війни.

Розвиток важкої промисловості відбувався за рахунок легкої, сільського господарства, науки і культури, які фінансувалися за залишковим принципом. Так, інвестиції в легку промисловість складали 12-15% усіх промислових капіталовкладень.

Посилилися диспропорції в розвитку промисловості на користь галузей військово-промислового комплексу.

Якщо на Заході і в Японії післявоєнна відбудова промисловості здійснювалася на базі прогресивних технологій і науки, то в СРСР досягнення науково-технічного прогресу запроваджувалися повільно. Підприємства працювали за старими технологіями, надзвичайно високими були енерго- і матеріаломісткість виробів. Цим було обумовлене технічне відставання Радянського Союзу від Заходу.

Важливим джерелом відбудови став героїчний ентузіазм народу. 90% працюючих були охоплені різними формами соціалістичного змагання.

У результаті в 1950 р. важка промисловість перевершила, а легка - ледве досягла 80% довоєнного рівня. Україна знову зайняла традиційне місце паливно-металургійної бази Радянського Союзу.

Особливості відбудови сільського господарства

Відбудова сільського господарства проходила в надзвичайно складних умовах:

- скоротилися посівні площі, не вистачало робочих рук, техніки, коней;
- важким було становище селян: мізерна оплата праці, високі податки на підсобне господарство, селяни не мали паспортів, на них не розповсюджувалося пенсійне забезпечення, виплати по тимчасовій непрацездатності;

- ситуацію ускладнила посуха 1946 р. і голод узимку 1946-1947 рр., від якого в Україні померло більше 800 тис. чоловік. Але головною причиною голоду стала не посуха, а позиція держави і комуністичної партії: непомірно високі плани хлібозаготівель не були зменшені, зерно і продукти тваринництва великими обсягами вивозилися за кордон.

Капіталовкладення в сільське господарство були недостатніми, вони склали не більше 7% загального обсягу асигнувань.

Стосовно сільського господарства здійснювалася політика "ножиць цін". Державні заготівельні ціни залишилися на рівні 1928 р., хоча ціни на промислову продукцію зросли у 20 разів.

У результаті на кінець 1950 р. сільське господарство не досягло довоєнного рівня, про що свідчать такі дані: валове виробництво зерна становило 77%, врожайність зернових - 82% від рівня 1940 р.

Фінанси

З метою зміцнення фінансів (скорочення грошової маси, випущеної під час війни) у грудні 1947 р. було здійснено грошову реформу. її проводили конфіскаційними методами. Старі гроші, що перебували в обігу, обмінювалися на нові у співвідношенні 1:10. Вклали до 3 тис. крб. переоцінювалися карбованець за карбованець, від 3 тис. до 10 тис. - з розрахунку 3:2, а понад 10 тис. крб. - зменшувалися в половину.

Самостійна робота № 9

Тема: Україна в умовах розбудови незалежності

Мета: ознайомити студентів зі становищем українських земель, розвивати навички аналізу, конспектування, роботи з історичними документами, виховувати патріотизм.

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Політичний розвиток України: основні державотворчі події, Конституція України.
- 2 Економічне життя наприкінці 20 - на поч.. 21 ст.
- 3 Майдани.
- 4 Духовне життя суспільства.

Література:

- 1 Бойко О.Д. Історія України: Посібник. - К.: "Академія", 2002
- 2 Світлична В.В. Історія України. Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрийте сутність поняття «державне будівництво»
- 2 Що таке «конституційний процес»? Які його складові?
- 3 Охарактеризуйте стан міжнаціональних відносин в Україні.
- 4 Охарактеризуйте сучасну економічну ситуацію в Україні.

1 Політичний розвиток України: основні державотворчі події, Конституція України.

Першочерговою задачею незалежної України стало державне будівництво. У січні-лютому 1992 р. Верховна Рада затвердила державну символіку України: Державний герб (тризуб), Державний прапор (синьо-жовтий), державний гімн (муз. М. Вербицького на слова П.Чубинського).

Після проголошення Акту про державну незалежність Україна вперше стала суб'єктом у міжнародних відносин. Першими Україну визнали Польща і Канада – (2 грудня 1991 р.), 3 грудня – Угорщина, 4 грудня – Латвія, Литва. У листопаді 1995 р. Україна стала членом Ради Європи. Водночас на початку 1990-х рр. незважаючи на те, що Україна вступила до СНД, доволі непростими були взаємини України з Росією. Взаємовідносини ускладнилися такими питаннями як: статус м. Севастополя, взаємини Києва і Криму, статус Чорноморського флоту. Президент Криму Ю. Мешков дотримувався проросійських поглядів. Зрештою 1997 р. президенти України і Росії Л.Кучма і Б. Єльцин підписали «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією».

2 Економічне життя наприкінці 20 - на поч.. 21 ст.

На економіку України поч. 1990-х рр. руйнівний вплив справила загальноекономічна криза, що охопила весь пострадянський простір. В момент проголошення незалежності 95 % підприємств підпорядковувалися Москві, майже 80 % усього виробництва не мало завершеного технологічного циклу тощо. Те, що сталося з економікою України в той час по суті не має історичних аналогів. З 1990-1994 р. валовий національний продукт скоротився на 44 %, національний дохід впав на 54 %. Для порівняння, спад виробництва у роки «великої депресії» у США не перевищував 25 %.

За даними Світового банку у другій половині 1993 р. рівень інфляції в Україні був найвищим у світі. Відбулося нечуване для мирного часу падіння рівня життя – близько 64 % населення опинилося за межею бідності. Криза охопила промисловість і сільське господарство. Впродовж 1990-1994 рр було змінено чотири уряди – В. Масола, В. Фокіна, Л. Кучми, Ю. Звягільського. Надзвичайно складним і тривалим виявився процес формування трьох гілок влади. Незавершеність розподілу функцій, неузгодженість дій між гілками влади спричинили протистояння між ними. Особливо гострого характеру набули відносини між Президентом і Верховною Радою. Це протистояння на тлі економічної кризи і соціального протесту, що зростав, закінчилося рішенням сторін про дострокове припинення їх повноважень У березні-квітні 1994 р. відбулися вибори до Верховної Ради.

Новим її головою (1994-1998 рр.) став О. Мороз. Майже третину мандатів у парламенті контролювало ліве крило. У червні – липні 1994 р. відбулися вибори президента України. Перемогу у другому турі здобув Л. Кучма, за якого віддали голоси понад 52 % виборців. У час його каденції,

Україна прийняла Конституцію – 28 червня 1996 р. У березні 1998 р. відбулися чергові вибори до Верховної Ради України, які вперше проводилися за змішаною мажоритарно-пропорційною системою. У 1999 р. відбулися президентські вибори. Серед 13 кандидатів найбільш реальними виглядали два – Л. Кучма і П. Симоненко. У другому турі зрештою переміг перший – 36 % проти 22 % . Деструктивні тенденції у суспільно-політичному житті України розпочалися з часу другого строку президентства Леоніда Кучми. Виборці голосували за Кучму як за менше зло, порівняно з П. Симоненком.

Поступово в Україні створювалася нова суспільно-політична ситуація, появлялася реальна опозиція. Суспільство було не задоволене цілком формальними результатами референдуму 2000 р., а головне поступовим формуванням в Україні авторитарного режиму Кучми, згортанням демократії, підвищенням рівня корумпованості. Резонансною подією стало зникнення опозиційного журналіста Георгія Гонгадзе (осінь 2000 р.).

Згодом широкого розголосу набув касетний скандал, адже виявилось, що Л. Кучма має відношення до зникнення журналіста. 9 березня 2001 антагонізм владних структур і опозиції набув небезпечних форм. Під час святкування річниці від дня народження Т.Шевченка у Києві сталися вуличні сутички опозиції і правоохоронних органів. У квітні 2001 р. було зміщено з посади прем'єр-міністра популярного в народі В. Ющенка. По суті, країна отримала нового лідера опозиції. Парламентські вибори 2002 року показали, що опозиційна «Наша Україна» поступово набирає сили. За результати виборів 2002 р. «Наша Україна» отримала понад 23 % голосів, КПУ – 20 %, блок «За єдину Україну» – близько 12 %; БЮТ – понад 7 %, СПУ і СДПУо – обидві понад 6 %. Утім за мажоритарними округами перемогу святкували кандидати проурядового напрямку.

Помаранчева революція — кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокорності в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді — грудні 2004 року, після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг його суперник — Віктор Янукович. Акція почалася 22 листопада 2004 як реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результат виборів.

Основною базою об'єднаної опозиції стали західні і центральні області країни, у той час як Віктора Януковича підтримав Схід і Південь України. Громадська думка західних країн була переважно на боці української опозиції.

Для захисту своїх демократичних прав до Києва приїхало сотні тисяч людей зі всієї України

Основним результатом революції було призначення Верховним судом повторного другого туру президентських виборів (не передбаченого прямо

законодавством). Внаслідок компромісу, досягнутого фракціями Верховної Ради, після призначення повторного другого туру виборів були прийняті зміни до Конституції, які отримали назву Конституційна реформа 2004. Конституційна реформа зменшила повноваження президента, і, таким чином, знизила рівень значущості спірних президентських виборів.

За результатами голосування у повторному другому турі виборів перемогу одержав Віктор Ющенко.

Зміна правлячої еліти України, що відбулася в результаті «Помаранчевої революції», і пов'язана з цим переорієнтація внутрішнього й зовнішньополітичного курсу країни дали привід багатьом спостерігачам говорити про чергу «кольорових революцій», що почалася зі зміни влади в Сербії та продовжилася в Грузії, Україні та Киргизстані, намагатися знайти аналогії між ними та визначити ті держави, у яких можливе повторення «кольорових» революцій. Зі свого боку, влади країн, які називалися як потенційні об'єкти застосування «революційного досвіду», почали певні контрзаходи для недопущення цього.

Президентська кампанія 2004 р. завершилася виступами загальноукраїнського масштабу – «Помаранчевою революцією», переголосуванням виборів. У січні 2005 р. третім президентом України став Віктор Ющенко, прем'єром – Юлія Тимошенко. Втім парламентські вибори 2006 року продемонстрували реваншистські настрої – за їхніми результатами перемогла Партія регіонів, яка набрала понад 32 %. БЮТ (22 %) і «Наша Україна» 14 %, СПУ – 5,5 %, КПУ – 3.66 %. У результаті президентських виборів 2010 р., четвертим президентом України став Віктор Янукович.

Революція Гідності (також Київський Майдан, Майдан у Києві, Євромайдан та Єврореволюція) — політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликані спротивом проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою протидією цьому курсу. Одними з головних причин протестів стали надмірна концентрація влади в руках Віктора Януковича та його «сім'ї» та небажання народу України миритись з перетворенням країни не лише де-факто, але і де-юре на одну з колоній Росії. 29 листопада, після невідписання Януковичем Угоди у Вільнюсі "майдани" стали непотрібні і були згорнуті, але деяка частина учасників не підкорилася вказівці про розпуск і продовжила акції на підтримку євроінтеграції. Ці акції, в умовах згортання "майданів" владою, перетворились на символ непокорі владі і трансформувались в нові "майдани". Найбільший з таких Майданів виник в Києві на Площі Незалежності. В ніч з 29 на 30 листопада для розгону цього Майдану влада застосувала силу.

У ніч проти 30 листопада начальник ГУМВС України в Києві генерал В. Коряк віддав наказ на силовий розгін Євромайдану в Києві. О 4 годині ранку, коли на Майдані Незалежності перебувало близько 400 протестувальників, переважно з числа студентської молоді. Площу оточили 300 озброєних спецзасобами бійців "Беркуту" та з надмірним застосуванням сили стали

витісняти людей з Майдану: їх нещадно били кийками та ногами, волочили по землі тощо. Внаслідок цього було травмовано щонайменше 79 протестувальників. Частина мітингувальників знайшла притулок в Михайлівському монастирі. Приводом для розгону, як заявила влада, стала нібито необхідність встановлення Новорічної ялинки. Акція набула широкого розголосу й осуду з боку великої частини українського суспільства (зокрема правозахисників). Події 30 листопада стали переломним моментом в українських протестах кінця 2013 р., змістивши акцент протестів із проєвропейських на антиурядові, а також додавши їм масовості.

Провладні силові структури також широко використовували вогнепальну зброю, зокрема гладкоствольну. Після відходу спец- підрозділів зі своїх позицій на вул. Грушевського журналісти виявили безліч гільз до рушниць 12 калібру споряджених картечю та 12-ма свинцевими кульками.

За даними Міністерства охорони здоров'я України з 30 листопада 2013 р. по 14 квітня 2014 р. під час акцій протесту в Києві і у регіонах України загинуло 106 осіб. 21 лютого 2014 р. офіційна влада України юридично визнала жертвами загиблих мітингувальників Майдану. Цього дня на Майдані у м. Києві відбулося прощання з загиблими Українськими Патріотами, яких у жалобних промовах назвали "Небесною Сотнею".

Уперше Небесною сотнею полеглих учасників акцій протесту назвала поетеса Тетяна Домашенко у вірші "Небесна сотня воїнів Майдану", який вона написала 21 лютого 2014 р.

Упродовж зими–весни 2014 р. щонайменше 30 вулиць і площ у різних населених пунктах України були названі на честь Героїв Небесної Сотні. Площа Героїв Євромайдану в Тернополі (раніше – майдан Мистецтв) отримала нову назву 23 січня 2014 р., наступного дня після перших жертв зіткнень – Сергія Нігояна, Юрія Вербицького та Михайла Жизневського. Протягом лютого 2014 р. площі та вулиці Героїв Майдану з'явилися у Вінниці (21), Дніпропетровську (22), Козятині (23), Кіровограді (24), Луцьку, Ніжині (26), Каневі (27), Олевську та Знам'янці (28).

20 листопада 2014 р. Київська міська рада перейменувала відрізок вулиці Інститутської, де 20 лютого відбувалися розстріли учасників Майдану, на Алею Героїв Небесної Сотні.

Пам'ятний День Героїв Небесної Сотні встановлено указом Президента України Петра Порошенка № 69/2015 "Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні" від 11 лютого 2015 р. "з метою увічнення великої людської, громадянської і національної відваги та самовідданості, сили духу і стійкості громадян, завдяки яким змінено хід історії нашої держави, гідного вшанування подвигу Героїв.

4 Духовне життя суспільства.

В кожній царині культури намітилися провідні діячі. У музиці – Н.Яремчук, В. Зінкевич, П. Дворський, І. Білик, І. Братушич і О. Хома, І. Мацялко, І. Бобул Українська пісня не уявлялася без Н. Матвієнко, Р.Кириченко. Оперна пісня без А. Солов'яненка. В. Степової, Г. Циполи.

Український кінематограф важко було уявити без О. Бійми, Ю. Ілленка, Б.Нібеєрідзе – фільм «Роксолана», актора Богдана Ступки, Ади Роговцевої, Костянтина Степанкова.

Українська література доби незалежності і надалі пов'язується з іменами О. Гончара П. Загребельного, Д. Павличка, Л. Костенко, М. Вінграновського поета І. Драча. У мистецтві відомим є прізвище художника І. Марчука, О. Заливахи. Зараз доба «культурних романтиків» минула, прийшла пора культурних прагматиків, ринкові умови запанували і в культурній сфері, де ключовий ефект відіграє вигода та інтерес. У результаті програє національна ідея. Можна хіба що виділити перемогу Р. Лижичко на конкурсі Євробачення 2004.

Помітну лепту в національне відродження України в роки національної незалежності внесли українські спортсмени. Популяризації України сприяли успішні виступи спортсменів на білій і літніх олімпіадах 1994, 1996, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006 років. Далеко за межами України відомі імена українських спортсменів олімпійців: С. Бубки, Я. Клочкової, І. Кравець а ін. Прославили Україну футболіст А. Шевченко, Віт. і Вол. Клички. Безсумнівно успіхом слід вважати виграш Польщею і Україною тендеру на проведення чемпіонату Європи 2012 р.

За радянської доби релігія і Церква були під особливою пильною увагою комуністичної влади. За офіційною статистикою 1980-х рр. вірянами в Україні вважали себе не більше 15 % громадян. Згодом, за спеціальною анкетною М. Амосова (1997) 42, 5 % заявили, що вірять у Господа Бога, 18 % заявили, що вони являються атеїстами. В сучасних умовах, що дуже важливо, свобода совісті стала важливим елементом життя незалежної України. З проголошенням незалежності намітилася інша проблема: формування поліконфесійності України. Наприкінці 1980-х рр. була легалізована УГКЦ, митрополитом якої став М. Любачівський, з 2001 року – Любомир Гузар, а з 2011 р. – С. Шевчук. Українська Православна Церква в процесі організаційного становлення виявилася розколотою на: Українську автокефальну православну Церкву, Українську православну церкву КП і Українську православну Церкву МП.